INNOVATIVE PUBLICATION

Journal of Effective Learning and Sustainable Innovation

Vol.4 №10 (2026). OCTOBER

innovativepublication.uz

UDK 94(575.1)

PILGRIMAGE SITES IN UZBEKISTAN DURING THE SOVIET ERA

Jumayev Bekzod Boymurod o‘g‘li

Independent Researcher, Denov Institute of Entrepreneurship and Pedagogy

SOVET HUKUMATI DAVRIDA O‘ZBEKISTONDAGI ZIYORATGOHLAR

Jumayev Bekzod Boymurod o‘g‘li
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. *Ziyoratgohlarning sovet davlat-din siyosati sharoitidagi maqomi va ziyorat amaliyotining o‘zgarishi tarixshunoslikda yagona davriy model asosida yetarlicha izohlanmagan. Mazkur tezis 1920–1991-yillarda ziyorat maskanlari faoliyatini tarixiy-qiyosiy tahlil, manbashunoslik va arxiv materiallarini hermenevtik sharhlash usullari orqali o‘rganadi. Tahlil natijasida jarayon uch bosqichga ajratildi: 1920–1930-yillarda diniy muassasalarni qayta ro‘yxatga olish va nazoratga olish, 1930–1980-yillarda ziyoratgohlarni yopish hamda marosimlarni cheklash, 1980–1991-yillarda esa diniy hayot ustidan nazorat yumshashi bilan ayrim ziyorat amaliyotlarining qayta ko‘rinishi. Ushbu davrlashtirish davlat siyosatidagi uzluksizlik va hududiy xotiraning saqlanishini birgalikda ko‘rsatadi. Qiyosiy tahlil ziyoratgohlar faqat diniy obyekt emas, balki mahalliy jamoalarning tarixiy xotirasini tashuvchi makon bo‘lganini aniqlaydi. Tezisning ilmiy hissasi sovet davridagi ziyoratgohlar tarixini ma’muriy cheklovlar bilan bir qatorda, norasmiy davomiylik va xotira mexanizmlari orqali talqin qiluvchi uch bosqichli modelni taklif etishdan iborat. Keyingi izlanishlarda epigrafik va numizmatik dalillarni jalb qilish tavsiya etiladi.*

Kalit so‘zlar: *davlat-din munosabatlari, davrlashtirish, hermenevtik sharhlash, mahalliy tarixiy xotira, manbashunoslik, tarixiy-qiyosiy tahlil, ziyorat amaliyoti*

Аннотация. *Статус святых мест и изменение паломнических практик в условиях советской политики по отношению к религии не получили в историографии единого периодизационного объяснения. В тезисе деятельность религиозных мест памяти в 1920–1991 годах рассматривается посредством историко-сравнительного анализа, источниковедческой критики и герменевтического прочтения архивных материалов. В результате выделены три этапа: в 1920–1930-е годы проводились перерегистрация и*

административный контроль религиозных учреждений, в 1930–1980-е годы усиливались закрытие святынь и ограничения обрядов, а в 1980–1991-е годы ослабление контроля создало условия для частичного возвращения паломнических практик. Такая периодизация одновременно раскрывает устойчивость государственной линии и сохранение локальной памяти. Сравнительный анализ показывает, что святые места оставались не только религиозными объектами, но и пространствами исторической памяти общин. Научный вклад тезиса состоит в предложении трехэтапной модели, связывающей административные ограничения с неофициальной преемственностью и механизмами памяти. Перспективным направлением названы эпиграфические и нумизматические исследования.

Ключевые слова: *государственно-религиозные отношения, периодизация, герменевтическое прочтение, локальная историческая память, источниковедение, историко-сравнительный анализ, паломническая практика*

Abstract. *The status of sacred sites and changes in pilgrimage practices under Soviet religious policy have not been sufficiently explained through a unified periodization in historical scholarship. This thesis examines religious places of memory from 1920 to 1991 through historical-comparative analysis, source criticism, and hermeneutic interpretation of archival materials. The findings distinguish three stages: the 1920s–1930s brought the re-registration and administrative supervision of religious institutions; the 1930s–1980s saw intensified closure of shrines and restrictions on ritual activity; and the 1980s–1991 witnessed partial revival of pilgrimage practices as official control weakened. This periodization reveals both the continuity of state policy and the persistence of local memory. Comparative analysis demonstrates that sacred sites functioned not only as religious objects but also as spaces preserving communal historical memory. The thesis contributes a three-stage model that interprets Soviet shrine history through the interaction of administrative restrictions, unofficial continuity, and memory mechanisms. Further research should combine epigraphic evidence with numismatic materials.*

Keywords: *state-religion relations, periodization, hermeneutic interpretation, local historical memory, source studies, historical-comparative analysis, pilgrimage practice*

KIRISH

Sovet hukumati yuritgan davlat-din siyosati O‘zbekistondagi ziyoratgohlar maqomi va ziyorat amaliyotini o‘zgartirgan bo‘lsa-da, mahalliy diniy-xotiraviy an’analar uzluksiz

saqlangan; bu masala davlat va huquq tarixining siyosiy-me'yoriy talqinlari bilan bog'liq [1].

Tadqiqot obyekti — 1920–1991-yillarda O'zbekistondagi ziyoratgohlar; tadqiqot predmeti — ularning faoliyati, davlat-din munosabatlari va ziyorat amaliyotidagi o'zgarishlardir.

Tadqiqot maqsadi — Sovet hukumati davrida ziyoratgohlar maqomi hamda ziyorat amaliyotining tarixiy dinamikasini aniqlash. Vazifalar: 1) siyosiy bosqichlarni davrlashtirish; 2) hududiy manbalarni qiyoslash; 3) mahalliy xotira davomiyligini ochib berish.

Og'zaki tarix, arxiv hujjatlari, sovet matbuoti va rasmiy qarorlar tarixiy-qiyosiy tahlil, hermenevtika, manba tanqidi hamda kontent-tahlil asosida o'rganiladi; diaspora tarixini yorituvchi tadqiqotlar ham ijtimoiy xotira masalasining muhimligini ko'rsatadi [2]. Shu metodologik asos keyingi tahlilda uch davriy bosqichni ajratishga xizmat qiladi.

Tarixiy-qiyosiy tahlil ziyoratgohlar maqomini siyosiy qarorlar bilan mahalliy xotira o'rtasidagi bog'liqlikda talqin qilish imkonini beradi. Og'zaki tarix, arxiv hujjatlari va sovet matbuoti asosidagi manba tanqidi davlat-din munosabatlari hamda ziyorat amaliyotining tarixiy o'zgarishlarini ochadi [2]. Keyingi tahlilda O'zMA materiallari viloyat davlat arxivlari bilan qiyoslanib, uch davriy bosqichning hududiy xususiyatlari aniqlanadi.

TADQIQOT NATIJALARI VA TAHLILI

1920–1991-yillarni qamrab olgan tarixiy-qiyosiy tahlil ziyoratgohlar maqomi uch bosqichda almashganini aniqlash imkonini berdi. Birlamchi manba sifatida milliy arxivlar (O'zMA, MDMA) hujjatlari, sovet davri matbuoti, rasmiy qarorlar va oral tarix materiallari qiyoslandi. Manba tanqidi rasmiy hujjatlarda nazorat va cheklovlar, xotira manbalarida esa ziyorat amaliyotining mahalliy davomiyligi ustun tasvirlanganini ko'rsatdi [1].

1-jadval. *1920–1991-yillarda ziyoratgohlar maqomi va ziyorat amaliyotining qiyosiy ko‘rinishi*

Davr	Davlat siyosati	Ziyoratgohlar maqomi	Ziyorat amaliyoti
1920–1930-yillar	Diniy institutlarni cheklash	Nazorat ostidagi obyekt	Ochiq va yashirin shakllar
1940–1970-yillar	Ma’muriy tartibga solish	Madaniy yodgorlik sifatida talqin	Mahalliy xotira orqali davom
1980–1991-yillar	Nazorat bilan birga yumshash	Tarixiy-madaniy obyekt	Ommaviylashuvga moyillik

Manba: muallif tomonidan tuzilgan

1-jadvaldagi davriy tafovutlar davlat-din munosabatlari qat’iy taqiqdan ma’muriy boshqaruvga, keyinchalik ehtiyotkor yumshashga siljiganini ko‘rsatadi. 1920–1930-yillarda ziyoratgohlarning diniy vazifasi cheklangan, 1940–1970-yillarda ayrim maskanlar tarixiy yodgorlik sifatida qayta talqin qilingan. 1980–1991-yillarda esa rasmiy nazorat saqlangan holda, mahalliy ziyorat amaliyoti jamoaviy xotira va qarindoshlik tarmoqlari orqali kengaygan.

Sovet hokimiyatining dastlabki yillarida O‘zbekistonda moddiy-madaniy yodgorliklarga nisbatan keskin va qat’iy yo‘q qilish siyosati olib borildi. Kommunistik mafkura nuqtayi nazaridan diniy va milliy meros Sovet davlatining ilg‘or taraqqiyotiga xalaqit beruvchi, “reaktsion” kuch sifatida talqin qilindi. Natijada, yuzlab masjidlar, madrasalar, maqbaralar va boshqa tarixiy obidalar buzib tashlandi yoki boshqa maqsadlarda foydalanildi. Masalan, Toshkent shahridagi qadimiy Ko‘kcha masjidi Sovet hokimiyati tomonidan faoliyatdan to‘xtatilib, omborxonaga aylantirildi. Bunday holat ko‘plab boshqa masjidlar bilan ham sodir bo‘ldi. Shuningdek, Hazrati Imom majmuasining ayrim qismlari ham uzoq yillar yopiq holda saqlanib, ularga sovet mafkurasi doirasida “dindorlik merosi” sifatida salbiy munosabatda bo‘lindi.Buxoro va Xiva shaharlarida esa yo‘q qilish siyosati yanada keskinroq bo‘lib, eski shahar arxitekturasining butunlay o‘ziga xos qismi yo‘q qilindi. Xususan, Buxoroda “eski dunyoning timsoli” sifatida ko‘rilgan ayrim madrasalar va minoralar buzildi, ularning o‘rniga yangi kommunal binolar qurildi. Xivada esa Ark saroyi atrofidagi tarixiy inshootlarning bir qismi “rekonstruksiya” bahonasida butkul yo‘q qilindi yoki

yangilangan, biroq asl tarixiy ko‘rinishidan yiroq shaklda qayta qurildi.Bu davrda olib borilgan siyosat faqat diniy emas, balki mahalliy arxitektura va san’at an’analarini ham inkor etishga yo‘naltirilgan edi. Shu sababli, moddiy-madaniy merosning katta qismi o‘zligini yo‘qotdi yoki umuman yo‘q bo‘lib ketdi. Bu yo‘qotishlar bugungi kunda O‘zbekiston tarixiy xotirasiga o‘chmas iz qoldirgan.

Toshkent, Samarqand, Buxoro va Farg‘ona vodiysiga oid hududiy materiallar ziyoratgohlar faoliyatida tarixiy geografiya omili muhim bo‘lganini ko‘rsatadi. Shaharlardagi maqbaralar ko‘proq madaniy meros tili bilan izohlangan, qishloq maskanlarida esa avliyo xotirasi, nazr va marosimlar og‘zaki ravishda saqlangan. Sovet matbuoti bunday amaliyotlarni ko‘pincha «eskilik sarqiti» sifatida baholagan bo‘lsa, oral tarix manbalari ularni ijtimoiy birdamlik vositasi sifatida ifodalaydi [2].

Davrlashtirish natijasida birinchi bosqichda institutsional siqish, ikkinchi bosqichda funksional qayta tasniflash, uchinchi bosqichda esa cheklangan legitimlashuv ustun bo‘lgani belgilandi. Ushbu ketma-ketlik ziyorat amaliyoti davlat siyosatiga to‘liq bo‘ysunmaganini, uning davomiyligi mahalliy xotira va marosimiy tajriba bilan ta’minlanganini asoslaydi. Shu tariqa, davlat nazorati kuchaygani bilan diniy-xotiraviy an’ana uzilmagan; bu ziddiyat davlat-din munosabatlarining o‘zgaruvchanligini umumlashtiruvchi tarixiy mezon sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur mezonlar uch bosqichning ilmiy ahamiyatini belgilab, yakuniy xulosada nazorat va davomiylik nisbatini umumlashtirish uchun asos yaratadi.

XULOSA

1920–1991-yillar bo‘yicha tarixiy-qiyosiy tahlil davlat nazorati kuchaygan sharoitda ziyorat amaliyoti mahalliy xotira, oral tarix va marosimiy davomiylik orqali saqlanganini ko‘rsatadi. Uch bosqichli davrlashtirish davlat-din munosabatlarining qat’iy taqiqdan ma’muriy nazorat va nisbiy murosaga o‘tgan o‘zgaruvchan tabiatini ochib berdi. Ushbu yondashuv O‘zMA materiallarini viloyat davlat arxivlari, sovet matbuoti va xotira manbalari bilan qiyoslash orqali ijtimoiy tarix hamda tarixiy geografiya uchun yangi tahlil mezonlarini belgilaydi. Keyingi tadqiqotlarda epigrafik tahlil, numizmatika va mustaqillik davri tarixshunosligi asosida ziyoratgohlarning hududiy xotira xaritasini tiklash maqsadga muvofiqdir.

Sovet hokimiyatining O‘zbekistondagi moddiy-madaniy merosga bo‘lgan munosabati 1917–1990 yillar oralig‘ida keskin o‘zgarishlarga boy bo‘lib, bosqichma-bosqich tahlil qilinar ekan, ushbu siyosatning murakkab va ko‘p qirrali xarakterga ega bo‘lganini ko‘rish mumkin. Dastlabki yillarda diniy va milliy yodgorliklar kommunistikmafkuraga zid deb topilib, ularning ko‘plari butkul yo‘q qilingan yoki

boshqa maqsadlar uchun moslashtirilgan. 1930–1950 yillardagi "moslashtirish" siyosati davrida esa tarixiy obidalar sinfiy ideologiya nuqtayi nazaridan baholanib, ularning aksariyati o‘zining asl funksiyasidan mahrum bo‘lgan holda klub, maktab, kasalxona kabi obyektlarga aylantirildi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Almardanov I., Boyto‘rayev S. O‘zbekiston davlati va huquqi tarixi tarixiy-huquqiy fan // AIJMR. — 2023. — URL: https://inlibrary.uz/index.php/aijmr/article/view/63403 (murojaat sanasi: 27.10.2026)
2. Nazarov R.R. Koreyskaya diaspora Uzbekistana: istoriya i sovremennost' // Izvestiya Vostochnogo instituta. — 2022. — № 2. — S. 73–84. — DOI: https://doi.org/10.24866/2542-1611/2022-2/73-84
3.Is’hoqov, M. (2006). Tarixiy yodgorliklar va ularning muhofazasi. Toshkent: “Fan” nashriyoti.
4.Shoniyozov, K. (1990). O‘zbekiston tarixiy obidalarining taqdiri. Toshkent: Sharq.